

MACIEJ ZAREMBA

När blir Sverige europeiskt?

BERTIL OHLININSTITUTET är en liberal tankesmedja grundad 1993.
Institutets uppgift är att genom forskning och kvalificerad debatt i
svensk liberal tradition bana väg för nya tankar och nya frågor.

Grafisk form: JONASSON GRAFISK DESIGN

Tryck: ÅGRENS TRYCKERI 2004

FÖRORD

Varje år inbjuder Bertil Ohlininstitutet en forskare eller idédebattör att i den klassiska föreläsningens form ge sin syn på en ur liberalt perspektiv viktig fråga. Föreläsningen publiceras och ställs till intresserades förfogande även via institutets hemsida – www.ohlininstitutet.org.

Den 14 september 2003 röstade svenskarna med överraskande stor majoritet nej till medlemskap i EMU. »Blir Sverige någonsin europeiskt?« var det många som undrade. Bertil Ohlininstitutet ställde frågan till Maciej Zaremba som insiktsfullt diskuterar den i 2003 års Bertil Ohlinföreläsning – roande, oroande, provokativt.

Maciej Zaremba är författare och kulturjournalist på Dagens Nyheter.

Den 9 januari 2004

LENNART ARVEDSON

Ordförande i Bertil Ohlininstitutets styrelse

BERTIL OHLININSTITUTET
ONSDAG DEN 3 DECEMBER 2003

När blir Sverige europeiskt?

*Bertil Ohlin föreläsningen år 2003 av
Maciej Zaremba ©*

Den 19 juli 2002 gick invånarna i Kliszow i sydöstra Polen ut på fälten. Mässingsorkestern spelade, man stänkte viggvatten över de ställen där man trodde att massgravarna fanns. Därefter hölls det tal. Man beklagade det meningslösa kriget och krig i allmänhet. Byprästen uttryckte förhoppningen att inom Europa, »vårt nya fosterland«, skall något liknande inte behöva inträffa. Sedan talade den danska diplomaten. Och därefter Förbundsrepublikens konsul Maren Klingler, som även hon ägnade en stor av sitt tal åt EU, i samma anda som prästen. Och hon beklagade – en aning syrligt – att ingen representant för det folk som var mest delaktigt i denna blodiga affär fanns på plats.

Den svenske konsuln var förvisso inbjuden, men avböjde. Kanske fick han sådana instruktioner från Stockholm. Eller så uppfattade han sig inte som arvtogare till Karl XI:s militärdiktatur. Det var nämligen dennes gruvliga seger över saxare, danskar och polacker den 19 juli år 1702 som man i Kliszow mindes på detta sätt.

Det är en paradox, och uppfattas som en sådan i Europa, att svenska politiker, som så ofta åberopar Sveriges uråldriga traditioner som ett skäl för sin tveksamhet inför EU, så konsekvent undantar stormaktstiden från dessa traditioner.

Europa kan definieras på många sätt. En tänkbar bestämning utgår från att det finns ett gemensamt minne. Högtiden vid Kliszow antyder att något sådant faktiskt existerar, också mellan nationer som länge varit åtskilda av historien – som polacker och danskar till exempel. Det är, när allt kommer omkring, inte särskilt förvånande. Karl XI:s härjningar fick mycket långvariga konsekvenser för denna del av Europa. Om folket i Kliszow tycker att deras köping ser ut som en sophög, vilket den gör, så beror det till stor del på de eländiga decennierna under sovjetisk dominans. De flesta polska olyckor som folk kan dra sig till minnes kan med litet fantasi härledas till grannskapet med Ryssland. Men hur kunde detta imperium växa sig så starkt? Ja, det var kanske just där och då som den saken avgjordes. När svenskarna var färdiga med sina polska härnadståg var landet så försvagat att det aldrig förmådde att resa sig igen och kom att bli ett lätt byte för grannen i öster.

Så kan man minnas i Kliszow. Hur minns man i Sverige?

Året 1991 fyllde en herre vid namn Czeslaw Slania sjuttio år. Slania var vid det laget världens märkvärdigaste frimärksgravör, sedan 50-talet anställd av Postverket. Läsaren har med säkerhet slickat på många av hans skapelser. Postverket ville förstås fira sin stjärna. Myndighetens gåva till mästaren bestod i att han själv fick bestämma sitt nästa motiv. Slania tackade så vänligt och meddelade att han i så fall ville göra Gustav II Adolfs död vid Lützen 1632, efter Carl Wahlboms välkända målning. Slania är nämligen detaljfanatiker, ju mer komplicerad bilden är, desto bättre. Han lär vara ensam i världen om att på fri hand få in 80 linjer på en kvadratmillimeter. Och det var ju en särskild utmaning att få in ett helt ryttarfölje och i dimma dessutom.

Postverket inspekterade målningen på Nationalmuseet och upptäckte att personerna på bilden inte utstrålade neutralitet. Somliga såg rentav ut att inte vilja varandra väl. I synnerhet de med dragna

värjor röjde en attityd som inte var förenlig med Postverkets policy. Och vid närmare analys verkade inte heller hästarna må särskilt bra. Jag vet inte i detalj hur orden föll, men det var innebörden. Sådana scener fick inte förekomma på ett svenskt frimärke. Postverket drog tillbaka sin gåva till gravören.

Några år senare, när Slania skulle gravera sitt tusende frimärke (ett världsrekord) upprepades historien. Återigen fick han välja motiv, återigen pekade han på Lützen, och för andra gången fick han nej. Historien upprepades en tredje gång när den hopplöse gravören fyllde åttio. Ja, han fick till slut göra sitt Lützen. Men Postverket såg till att våldsamheterna aldrig misspydde någon försändelse. Bilden finns endast som gravyr, exponeras inte på Postmuseet, men kan köpas om man talar förtroligt med expediten.

Att studera frimärken är inte det sämsta sättet att informera sig om nationens självbild. De svenska märkena efter 1945 innehåller nästan inga historiska motiv. Den historia som förekommer är ägnad att hylla nuet: Kooperativa förbundet 100 år, LO 100 år, Kommunallagarna 100 år, Riksdagen 500 år. Det är de minnen vi sänder till varandra, när vi inte sänder fjäderfä, fruktkorgar eller Carl Larssons trygga interiörer. Från denna regel finns endast få men talande undantag: Ett märke minns Kalmarunionen, ett annat Westfaliska freden. Två symboler att hålla i minnet: en påminnelse om nordis-men och en hyllning till nationalstatens oinskränkta suveränitet.

Berättar frimärken någon sanning? När jag för över tio år sedan gjorde experimentet att skriva Sveriges historia utifrån vad Stockholms museer berättade om den, fann jag att landet sedan Vasas dagar förhållit sig fredligt neutralt till omvärlden.¹ Svenskarna framlevde sina händelselösa dagar i harmoni och endräkt, plöjde, skördade, utvecklade demokratin och gjorde tekniska framsteg stup i kvarten. Det enda museum som på ett chockartat sätt tog besökaren ur dessa villfarelser, var Armémuseet. Först där fick man veta att

Skåne varit danskt och Finland svenskt samt att det även förekommit kanongjuterier i landet. Dock verkar det inte som om många skolklasser vallfärdat till denna utställning. Var god testa bekant-skapskretsen: Hur många känner till vad glosan »stycke« i »Åkers styckebruk« står för?

I maj 1993 gjorde tidskriften *Moderna tider* i samarbete med *Res Publica* i Polen en enkät bland femton avgångsklasser i svenska och polska gymnasier. Syftet var att mäta graden av historiekunskaper men också av mytologisering.

På frågan om *världshistoriens* mest imponerande gestalt svarade svenskar med överväldigande majoritet: Gustav Vasa. Ingen hjälte hade en jämförbar särställning bland polska gymnasister, men Napoleon Bonaparte kom först. Var fjärde svensk räknade till Vasas förtjänster att ha infört religionsfrihet i landet, femton procent hävdade att han även införde demokratin. Undersökningen antydde att för svenska elever innehöll inte deras historia några brott. De projicerade obesvärat det moderna Sveriges företräden ända tillbaka till 1500-talet. Men också den näraliggande historien var problematisk. Bara varannan svensk elev kunde peka ut Tredje rikets allierade, men inte så få hävdade att Frankrike och England slogs på Hitlers sida.

Också polska elever mytologiserar sin historia, men på ett annat sätt. De överdriver och heroiserar nationens bragder, men deras fantasier är inte kontrafaktiska. Det är de bland svenska elever. På frågan om varför Sverige inte drabbats av några religionsstrider svarade de flesta att religionen i Sverige, *i motsats till Europa*, aldrig spelat någon större roll i nationens historia. Bara var tionde menade att friden kunde ha berott på en effektiv repression.

Men det kanske mest intressanta är våra gymnasisters uppfattning att historia är någonting övervunnet. Medan nästan alla polacker ansåg att en bildad person måste kunna sin historia, ville 42

procent av de svenska eleverna helt avskaffa historielektionerna. Och de flesta menade att staten inte borde finansiera historieforskningen. Man förstod att de blickade framåt. De hyste förvisso ingen överdriven uppfattning om Sveriges roll i världen, däremot en stark övertygelse att Sveriges historia, om den nu fanns, sedan mycket länge löpte på ett parallellt spår, utan större beröring med Europa.

Theodor Kallifatides hade i sin grekiska barndom lärt historia genom att fråga sin far om vad gatunamnen betydde. I Sverige, upptäckte han, var en sådan bildninggång inte möjlig. Gatunamnen andas motvilja mot historia och heter gärna sådant som Vinbärsvägen, Flygledarvägen, Kassavägen, eller rentav (i anfall av desperation, får man förmoda), Fraktflygvägen eller Varmfrontsgatan. Sigismund har inga gator i Stockholm, men det har, märkligt nog, inte heller Marin Luther. Med det finns tolv Idrottsgator och hela tjugo som heter någonting på Lugnet. Varför, undrade Kallifatides, är det så tunt med döda storheter på svenska gator?

»Jag frågade min kloka dotter. Det beror på Jantelagen, den metafysiska varianten, svarade hon. Ingen skall vara bättre än någon annan vare sig som levande eller som död. Därför döper man en väg hellre till Teatervägen än till Ingrid Bergmans väg.«

Självfallet tar vi avstånd från denna spefulla tolkning. Istället accepterar vi Stadshusets förklaring att det vore oförsiktigt att döpa gator efter människor eller händelser, ty de kan visa sig vara kontroversiella. Vinbärsvägen, däremot, löper inte risk att så split bland folket.

Man hade kunnat fortsätta länge på det tema: Raoul Wallenberg fick minnesmärken i Budapest långt innan han fick det i Stockholm. Det finns fler ort- och gatunamn som minner om den svenska stormaktstiden i Polen eller Tyskland än det gör i Sverige. Och så vidare.

Egentligen räcker det att jämföra gatunamnen, frimärken, museer eller ungdomarnas historiefantasier i Salamanca eller Warszawa med dem i Stockholm för att inringa den viktigaste enskilda faktorn

bakom svenskars relativa skepticism inför Unionsprojektet. Om det är minnet som frestar européerna att acceptera EU, unionens alla skavanker till trots, så är detta minne inte tillstädes i Sverige.

För de flesta kontinentaleuropéer är Unionen i första hand en assurans mot en upprepning av historien av krig, diktatur, totalitarism, extremism och stormaktsdominans. Förutom Schweiz, Sverige och Island finns det i Europa inget land som inte nyligen genomlevt något av detta. Inte så få länder har under det gångna seklet varit med om alltsammans.

Minnen är inte överförbara. Om det politiska Europa består av dessa hägkomster – och jag menar att det är de som i första hand aktiveras när EU kommer på tal – då är Sverige inte europeiskt och lär inte bli det på länge. Detta är varken kritik eller moralism. *It's a fact of life*. Ingen kan heller önska att Sverige skall europeiseras i denna mening. Insikten är banal, men värd att inpränta, eftersom den berättar att idén om EU som ett freds- och demokratiprojekt möjligen kan appellera till svenskarnas hjärnor, men inte till deras magar och hjärtan.

Mot den bakgrunden är det ganska överraskande att Sverige faktiskt blivit medlem av EU. Jag är övertygad om att ifall vårt medlemskap inte genomförts under så kuppartade former som skedde, utan istället föregåtts av en allsidig debatt där EU framställdes för vad det var – det vill säga en politisk och framåtsträvande union – och inte en statisk ekonomisk förening – då hade svaret i folkomröstningen 1994 blivit nej.

Det förefaller som om de som den gången lyckades baxa in Sverige i Unionen förstod hur det förhöll sig. Man argumenterade krasst, tonade ned EU:s politiska karaktär och federalistiska mål. Och det gick vägen, med knapp marginal. Men efter nio år har det börjat gå upp för folk att EU inte bara är en marknad och en miljöskyddsförening utan ett projekt med ambition att försvaga national-

statens position som politisk subjekt. Jag tror att den 14 september 2003 till stor del var en reaktion på denna insikt och sannolikt en riktigare mätare på svenskars inställning till EU-projektet än förra folkomröstningen.

Resultatet var förvisso spektakulärt. Vi fick se tv-bilder från landsbygden där Ja-sägare inte vågade röja sin identitet, som vore de misstänkta för landsförräderi.

Sedan dess har det gjorts flera försök att mildra chocken. Enligt en hypotes handlade omröstningen egentligen om Göran Perssons ledarstil. Enligt en annan skola var det i själva verket glesbygdens protest mot huvudstaden.

Proteströstning förekommer förvisso i alla folkomröstningar. Men riktningen är inte given. Bretagne, en perifer, relativt förfördelad del av Frankrike, hyser sedan århundraden starkt agg mot Paris. Men i folkomröstningen om Maastricht hade regionen den högsta andelen ja-röster. Och det tolkades mycket riktigt som en misstro mot huvudstaden: man föredrog en kejsare i Bryssel framför en kung i Paris. Sverige är kanske näst Frankrike Europas mest centraliserade stat. Den intressanta frågan lyder därför: varför tar sig anti-centralismen europeiska uttryck i Finistère – men nationella i Jämtland?

Efter förra omröstningen undersökte den brittiske forskaren Nicholas Aylott de svenska socialdemokraternas motiv. Han fann att över 70 procent inte kunde räkna ut huruvida de själva samt riket rent ekonomiskt skulle tjäna på medlemskapet. När egenintresset förvirras på det viset får andra faktorer avgöra. Enligt Aylott bör man söka förklaringen i socialdemokratins ideologi, som i motsats till systerpartiernas i Europa är starkt nationell. Gemeinschaft-retoriken, som på kontinenten av hävd exploaterats av högern, hade i Sverige redan på 30-talet omhändertagits av den demokratiska vänstern.²

Välfärdsnationalism är numera ett vedertaget begrepp, ägnat att inringa de skandinaviska ländernas skepticism inför övernationell politik. Jag finner det svårt att se något motbjudande i att en nation stoltserar med sin välgång, i synnerhet om dess frukter fördelats någorlunda rättvist. Men som Nils Elvander anmärkte för snart tio år sedan, kan självbelåtenheten ta sig skilda uttryck. Den kan bli evangelisk – försöka sprida sina gracer till andra – eller också isolationistisk och rädd för beröring med utomstående.³ I över tio år har en rad politiker pläderat för Sveriges mission att sprida ljuset i Europa. Men som synes tror inte merparten av svenskarna på det företaget. Något paradoxalt, kan man tycka, eftersom de samtidigt tror starkt på Sveriges uppdrag i mer avlägsna delar av världen. Kan det vara beröringen med urinvånarna som gör skillnaden? Det går att missionera i Afrika utan att afrikaniseras på kuppen. Men Unionen är ett ömsesidigt projekt.

* * *

Häromåret skulle jag ta ställning till ett korrektur på min egen artikel. Redaktören hade två synpunkter. Hon ville byta ut alla »skall« mot »ska«. Det var viktigt med enhetlig språkstandard. Dessutom ville hon ersätta »vär« och »våra« med »svensk« respektive »svenska«. »Svenskt rättsväsen« således, istället för »vårt rättsväsen«.

Någon möjlighet att missförstå vilket rättsväsen jag avsåg medgav inte artikeln. Så vad gällde saken? Finns det en skillnad mellan *det våra* och *det svenska*? Eller beror det på vem som talar?

Ungefär varannan artikel i dagspressen innehåller någon variant av ordet »Sverige« eller »svensk«. Ofta helt i onödan: »Nu skall den svenska skolan reformeras.« Ja, vilken annars, undrar läsaren av inriktessidan. »Adventsljusstakarna i de svenska hemmen orsakade en mängd bränder under december«. »En gång turnerade de i de svenska folkparkerna«. »Det har varit ett festligt år för den svenska kunga-

familjen.« Uppenbarligen behöver man inskräpa att den svenska skolan är svensk och så är även hemmen, folkparkerna och kungafamiljen. Varav denna besatthet, som inte förekommer i fransk eller brittisk press? Man förstår varför det står »svenskt stål« på stålet. Men varför står det »svensk« också på gurkan, fast det signalerar extra vattnighet?

För några år sedan påpekade Thomas Hylland Eriksen att de flitigast använda orden i norsk press var »Norge« och »norsk«⁴. Bara två ord förekom oftare, nämligen »og« samt »i«. »Norsk og i Norge« var följaktligen den oslagbara ordkombinationen. Det får man kanske förlåta, med tanke på att det ännu lever norrmän som minns en värld utan Norge. Men hur skall man förklara liknande besvärjelser i en av Europas äldsta stater?

Varje nationell självbild innehåller element av motbild, *Gegenbild*, som det heter på tyska. I regel består motbilden av en karikerad stereotyp av grannfolken. Danskar kontrasterar sig mot tyskar och svenskar. Kroater försäkrar varandra att de minsann inte är några överspända serber, medan polacken putsar sin egenkärlek under nidsbilden av ryssens trålasinne. I brittiska filmer är det amerikaner och fransmän som solidariskt delar på uppdraget att representera vad öriket inte vill vara. Men var är Sveriges motbild? Har något enskilt land efter 1945 befunnits värdigt att axla den rollen? Jag tror inte det. Låt oss därför pröva tesen att vår självuppfattning krävde en litet större spegel.

»Europa är en godtycklig del av den stora kontinent som till större del kallas Asien. De 16 Parisstaterna är i sin tur en godtycklig del av Europa, om man ser frågan på litet längre sikt med tanke på verklig unionsbildning o.d. Världen utanför vad geografiböckerna kallar Europa står oss lika nära, i flera avseenden närmare än en del europeiska stater. ...Låt oss därför stryka det numera artificiella begreppet Europa i vårt politiska tänkande. Det saknar relevans ur ekono-

misk och kulturell likaväl som ur politisk synpunkt...« »Enligt min mening har Nordens folk i kultur och levnadssätt ej blott lika mycket utan mera gemensamt med t. ex. amerikaner eller kanadensare än med italienare eller greker.«⁵

Detta skrevs 1947, i självaste början av svensk Europadebatt. Tullunionen, som det gällde den gången, hade många andra nackdelar, hävdade skribenten: Till dem hörde att levnadsstandarden skulle utjämnas inom det tullfria området, så att de fattigaste fick det bättre. Och han undrade om de nordiska staternas arbetare verkligen »var hågade« för en politik som skulle bromsa framstegstakten i Sverige men höja den i Sydeuropa. Vidare fanns det en särskild poäng i att ostentativt markera svenskt avståndstagande från Västeuropa: det ökade utsikterna att hålla sig utanför »de osaliga förvecklingar« som dittills präglat världsdelen.⁶

Tre argument: det ena handlar om kulturellt främlingskap, det andra om nyttan eller snarare onyttan med Europa, det tredje om den praktiska fördelen av neutraliteten. De kom – om inte ur det svenska folkets djup – så i alla fall ur dess mitt. Författaren var folkpartiledaren Bertil Ohlin. Kan man påstå att dessa tre skäl mot svenskt engagemang i Europa förlorat i aktualitet och slagkraft?

I en debattskrift »Vi och Västeuropa«, utgiven för första gången 1962 och nyutgiven, utan ändringar 1971, argumenterar tre andra tänkare mot Sveriges närmande till EG. De är inga partigångare, inskräper de. Inte heller vill de tala till den politiska klassen utan till »folket« vars »djupare värderingar« de delar. Särskilt med bönderna upplever de djup samhörighet. De talar, säger de, »helt enkelt som svenska patrioter«. ⁷ Det finns nämligen de som inte är det: »en betydelselös klick skribenter utan verklig kontakt med folket« som verkar ta lätt på den svenska neutraliteten och suveräniteten. Det antyds att dessa individer inte är fosterländska.⁸

Pläderingen går ut på att Sverige till varje pris bör behålla sin

suveränitet. Det finns ingenting att vinna men omätligt mycket att förlora på att låta sig inordnas i Europa. Patrioterna säger sig hylla de västerländska värdena, men finner att dessa inte längre är tillstädes i Europa, däremot i de gamla brittiska kolonierna, Nya Zeeland, Australien och Nordamerika. Bara för att Sverige rent geografiskt ligger nära Europa betyder det inte att vi verkligen hör dit. Om det finns svenskar som hävdar att vi gör det, så är det bara ett litet »kottteri« som rör sig inom en konstlad europeisk klass av tjänstemän – återigen – utan kontakt med »folket«. De går på nattklubbar och besöker museer – aktiviteter som författarna antyder är lite ofolkliga.⁹ I själva verket företer Europa en »primitivare social organisation än vår egen«.¹⁰ Fackföreningarna, till exempel, tycks bestå av ansvarslösa individer som ständigt stör den allmänna ordningen genom strejker och blockader och inte förstått eller förmått att utveckla en sund samförståndsanda.¹¹

Patrioterna förstår mycket väl att det är krigserfarenheterna som drivit samman de sex stater som nu utgör EG, men just detta åberopas som ett skäl mot beröring: dessa länder har haft »en annorlunda moralisk och själslig historia«.¹² »Nationalmedvetandet är uppluckrat där«, och »vi i Sverige ... i grunden står utanför deras praktiska, moraliska och politiska problem«.¹³

Så var hör Sverige hemma? I den Nya världen. Därför att den är modern, upplyst och utvecklad, vilket beror på att den är – protestantisk. Det är bara den protestantiska kulturen som numera frambringar högtstående civilisation, vilket bevisas av att den österrikiska litteraturen av värde skrivs inte av katoliker, utan av lutheraner och judar. Också till vardagsseder har Sverige mer gemensamt med antipoderna än med Europa:

»Man behöver bara gå på en gata i Australien och tala vid folk när de rör sig i sitt dagliga liv för att förnimma att människorna där har en samlevnadskultur som är mycket mera lik vår egen än den som

är förhärskande längre söderut i Europa. Allt detta är bara enkla fakta som vi utan förhävelse bör klargöra för oss för att veta vad vi talar om och vad vi menar. Ideologin att »saga ja till Europa« på basen av kulturlikhet är oriktig i grunden. I bästa fall är den en tillbakablickande historisk romanticism, som inte tar med i räkningen vad som faktiskt hänt i världen under de sista två, tre århundradena och ännu mindre ... vad som håller på att ske.«¹⁴

Debattörerna vill särskilt varna för det religiösa förfallet: »Den största bluffen är när man betecknar Europa som särskilt kristligt. ...Men idag är Europa inte särskilt kristligt. Amerika och de andra stora europeiska utvandringsområdena är i stort sett starkare religiösa fästen än den västeuropeiska kontinenten.«¹⁵ Och i Europa är det stor skillnad på protestantism och katolicism.¹⁶

Också demokratin visar sig vara en fråga om religion: »I den mån den politiska demokratin räknas till den »europeiska kulturen« – vilket oavbrutet antyds i vår svenska debatt, behöver vi ju bara erinra oss dess svaghet på den västeuropeiska kontinenten söder om Skandinavien... att demokratin är mera självklar, orubblig och effektiv i de anglosaxisiska utvandringsländerna jämte England och Skandinavien vet vi alla.«¹⁷

Sammantaget vore det alltså förödande för Sverige att beblandas med EG, inte i första hand av ekonomiska utan av politiska och kulturella skäl. Europa utgör ett hot mot »vårt lands andliga överbyggnad« ty går vi med blir det De Andra som kommer att påverka oss – inte tvärtom.¹⁸

Man kan knappast påstå att avståndet till Europa minskat mellan Bertil Ohlins skepticism på 40-talet och denna utsaga från 70-talet. Européerna är nu moraliskt och själsligt lägre stående, eller åtminstone obehagligt annorlunda, och man förstår av vidare lektyr att de alla är medskyldiga till sina »meningslösa inbördes krig« i vilka Sverige aldrig haft någon del. Neutraliteten är inte längre en praktisk

sak – den andas moralisk överlägsenhet. Det kulturella och politiska främlingskapet har fått en religiös färg, vilket är särskilt intressant mot bakgrund av att denna plädering inte skrivits av biskopskonferensen utan av Gunnar Myrdal, Tord Ekström och Roland Pålsson, tre högt placerade socialdemokrater.

Låt oss också notera den öppna nationalismen. Tonen är förvisso till synes lugn och städad, men spelar på motsättningen mellan »folket« och de som fjärrat sig från dess »djupare värderingar«. Det finns ett folk, vars definition inte behöver diskuteras, det är uppenbart vad dess vilja och intresse är, och de som inte delar denna insikt kvalificeras som främlingar, »kottierier«, »en liten klick« utan »verklig kontakt med folket«, kanske själsligt och moraliskt främmande.

Är det som »patrioterna« beskriver en kulturell verklighet – eller är det en myt?²⁰ Det skulle kräva en djupare undersökning för att kunna svara på den frågan. Men en kraftfull myt är också ett slags verklighet. Den som lyssnar till dagens Europadebatt känner igen både substansen och grammatiken. Heter det inte år 2003 att folkets djupa lager svikits av »kottierierna« i huvudstaden, som velat sälja ut nationen till det primitiva, lågtstående, odemokratiska och katolska Europa?

Sverige är onekligen Europas mest amerikaniserade land när det kommer till masskultur, andelen McDonalds eller böjelsen för kommersiell import av fenomen som Halloween. Men varför skulle protestantismen spela en så viktig roll för självbilden hos ett folk som påstås vara Europas mest sekulariserade?

* * *

På senare tid har en del historiker börjat dissekera vår nationella mytologi. Det är en ny disciplin, litet drygt 15 år gammal. Det första de fäster sig vid är socialdemokratins skinnömsning på 30-talet:

Den 21 maj 1930 kunde det ännu stå i Socialdemokraten, à propos den så kallade Briandplanen, ägnad ett utvidgat Europasamarbete:

»...tanken på ett europeiskt förbund ligger i utvecklingens linje ... fram mot en begränsning av den nationella suveräniteten och den solidaritet mellan folken, för vilken socialdemokratin alltid kämpat«²¹

Och det var ju alldeles sant 1930. Men redan fem år senare var det inte sant längre. Socialdemokratin har under tiden anträtt en helt annan väg där Europa, istället för att vara utvecklingens mål, fick agera motbild.

På 20-talet kunde Arthur Engberg ännu skriva i Arbetet att Nationernas Förbund borde vara något mer än samarbete mellan stater, det borde »överspanna de internationella förhållandena med en statlig organism, om man så vill en internationalstat«, vilken steg för steg stärkte sin auktoritet gentemot medlemsstaterna.²² Några år dessförinnan klargjorde han sitt förhållande till svenska kyrkan. På klassiskt socialistiskt manér, som också är liberalt, kom han fram till att det inte fanns »en grövre kränkning av det djupaste och bästa i en människosjäl än vidmakthållande av en statsreligion«. »Det är därför jag är och förblir en obevklig motståndare till statskyrkoinstitutionen.«

Ett decennium senare är samme man som förbytt, och så är hans parti: År 1929 kräver kyrkomötet, med biskop Billing i spetsen, just det Engberg pläderade för: att svenskar skall få rätt att lämna statskyrkan. Engberg svarar att den som lämnar statskyrkan upphör att vara svensk:

»Vad menas med svenska statskyrkan? Vi svara: det svenska statsfolket i dess för statsreligionens uppgifter avsedda, genom lag reglerade organisation. Att utträda ur statskyrkan skulle följaktligen betyda detsamma som att mäla sig ut ur detta organisatoriska sam-

manhang med därtill hörande skyldigheter och rättigheter. Är emellertid ett dylikt utträde möjligt utan att det samtidigt praktiskt taget innebär ett utträde ur statsgemenskapen? Vi svara ett bestämt nej!« Och vidare: »Jag föredrar ett järnhårt och slutet svenskt statskyrksystem av det mönster, vi ha, framför den tingens ordning, vi skulle få uppleva, om katolicismen skulle få göra sig bred här i landet.«²³

Katolicismen – det är Europa. För socialisten Engberg definieras således svenskheten i religiösa termer. Detta blir också partiets linje. Först på 50-talet, bland de sista i Europa, fick svenskar åtnjuta religionsfrihet och det dröjer ytterligare femtio år innan kyrkan skiljs från staten.

Katolikhotet var förstas ett hjärnspöke. Vid den tidpunkten kunde landets samtliga katoliker få rum i Storkyrkan. I hela landet fanns drygt 23 000 personer som inte var medlemmar i statskyrkan, de flesta dock protestanter.²⁴ Men socialdemokratien hade under tiden tagit steget från ett klass- till ett nationellt parti, och »katolikerna« var det hot med vars hjälp statsmakten alltsedan 1500-talet upprätthållit folkenheten. »Vid beskrivningar av »kontinentala« förhållanden«, noterar Bo Stråth, »användes långt in på 1950-talet formuleringar som påminde om trettioåriga kriget...som ett retoriskt grepp för att understryka svenskheten och som ett språkligt instrument i den politiska kampen om makten över kyrka och kultur var det katolska hotet verksamt«. ²⁵

Dock finns det en avgörande skillnad mellan Gustav II Adolfs och socialdemokratiens bruk av religionen. Den förre ansåg sig förvisso också äga kyrkan, kunde följaktligen skriva om »fäderneslandets majestät och Guds kyrka, som *därutinnan* vilar«. Men han tillbad förstas Gud, vars väpnade instrument han var. Socialdemokratiens uttalade ambition med statskyrkan var däremot att så långt möjligt avmystifiera religionen, varför man måste undra vad eller vem som blev föremål för tillbedjan. Kanske var det »folket« självt,

antyder teologen Sven Thidevall: »Nationens majestät och folkets kyrka, som därutinnan vilar«. ²⁶

* * *

Även om »svenskheten« i mycket högre grad än som vanligen antas visar sig vara en kvasireligiös identitet, förklarar det inte berörings-ängesten inför Europa. Det kalvinistiska Holland tillhör Unionens kärnländer. Det var anglikanen Churchill som var först med att föreslå Europas förenta stater. I Irland och Polen, där kyrkorna av skilda skäl kom att identifieras med nationen, hindrar det inte folk från att uppfatta sig som del i en universell kristendom eller av Europa, för den delen. Så vad är det för speciellt med Sverige?

Kanske skall svaret sökas i den nordiska teologin. Den hyser en litet unik egenhet, och just denna togs i anspråk när socialdemokratin ömsade skinn från klan- till folkparti.

Den kristendom som Arthur Engberg och generationer politiker efter honom återopade för att hålla samman folkhemmet var nämligen nationell, för att inte säga nationalistisk. »Folkkyrkan« är i själva verket så nära man kan komma en stamreligion utan att råka i konflikt med kristendomen som sådan. Den som vuxit upp söder om Ystad kan utan vidare förlikas med folkkyrkans liturgiska sparsamhet, de vitmenade templen, kvinnligt ämbete och den påtagligt maskulina gudsbilden. Det enda som ter sig helt exotiskt är idén att Gud skulle låta sin nåd falla – inte ens över ett folk – utan över ett avgränsat administrativt område, nämligen detsamma som för tillfället förvaltas från Stockholm, där det uppbärs skatter och delas ut barnbidrag. Samt att de kristna inom detta land skulle ha sitt ansvar enkom för själar som var mantalsskrivna inom detta område och inte för några andra. Det är emellertid själva kärnan i folkkyrkotanken. Den är Guds särskilda gåva till Sveriges folk: »vi koncentrerar

oss helt och hållet på att tjäna vårt folk. Gud har dragit upp de geografiska gränserna för vår uppgift här i Sverige mellan Östersjön och Kölen«, för att citera folkkyrkans kanske främste teolog, biskop Einar Billing.²⁷

Idén om »folkkyrka« är en skapelse av 1800-talet, en nationalromantisk tankefigur importerad från Tyskland via Danmark och i sin linda insvept i germanismens tankegods. Lundaprofessorn Hjalmar Holmquist, för vilken motsättningen mellan protestantism och katolicism handlade om germanskt ädelmod kontra sydeuropeisk lumpenhet kunde år 1916 i sin populära »Luther, Loyola, Calvin« skriva om jesuitordens grundare: »Som allt halvblod hatade ock Loyola mest av allt helblodet, den rena germanska rasen«.²⁸

Det var ingen enstaka överloppstanke. Religionsmotsättningar hade för Holmquist och en del andra folkkyrkoteologer ett visst samband med rasernas hierarki. Reformationen beskrevs inte sällan som den germanska rasens (något senare den överlägsna germanska kulturens) befrielse från de lastbara romarnas ok.²⁹

För Johan Alfred Eklund, biskop i Karlstad och författare till över 900 skrifter, är kristendomen förvisso universell och alla folken bröder. Men det är först när Evangeliet möter de germanska stammarna, och i synnerhet den svenska, som kristendomen når sin höjdpunkt. Protestantismen är i själva verket den germanska idén om nationell och politisk frihet. Så kommer det sig att på 1500-talet Herren valde just Sverige – där kyrkan, folket och kungen blivit ett – att fullfölja hans planer och sprida ljuset i världen. Det är oklart huruvida Herren utsåg svenskarna emedan de redan var överlägsna andra nationer, eller om vi blev enastående i och med att vi blev utvalda. Själva ordningsfrågan lämnar Eklund öppen.³⁰

Biskop Eklunds monumentala »Andelivet i Sveriges Kyrka« (1911–1938), genialt sammanfattad av honom själv i psalmen »Fädernas kyrka«, får väl räknas till folkkyrkans kanoniska skrifter.

I något utspädd form är den Svenska kyrkans ledljus än idag. Kristendomen, fastslår Eklund, måste levas nationellt, eftersom nationerna är Guds skapelser. Hans folkkyrka är identisk med nationen, omfattar alla, dem som vill och dem som inte vill, de som förtjänar det och de som inte gör det. Där finns, kunde man säga, inga styvbarn. Den är, kunde man säga, en generell förmån.³¹

Naturligtvis måste en utvald nation ha fiender. Det barbariska Ryssland, men också det katolska Frankrike, enligt Eklund. Och särskilt jesuiterna, förstås. En myckenhet ondska kommer därifrån. När någon svensk konung inte faller Eklund i smaken heter det att han anammat franska, jesuitiska – eller fritänkaridéer. Till jesuiternas viktigare förbrytelser räknas tanken att undersåtarna har moralisk rätt att avsätta en tyrannisk furste.³² Det finns också inre fiender, katolikerna förstås (vid den tidpunkten kanske 1500 personer), väckelsen (främmande inflytande) fritänkarna och den kosmopolitiska överklassen. Eklunds statsideal består av kungen och bönderna och helst ingenting däremellan.³³

Enlig traditionell historieskrivning skulle det gapa en mindre avgrund mellan Johan Alfred Eklunds teologiska nationalism och den sofistikerade, öppna, och internationellt inriktade kyrkosynen som förknippas med Nathan Söderblom och den moderna folkkyrkan. Men teologen Kjell Blücker har visat att skillnaderna är marginella. Söderblom skriver förvisso att det är fel att tro att svenskar skulle vara »ett Gudsfolk« mer än några andra, men ändå är de ett utvalt folk. Kyrkan manifesterar sig i nationer – endast i nationer – och för varje av dem har Gud sin särskilda plan. En nation definieras således genom sin gemensamma tro. Följaktligen är för Nathan Söderblom somliga svenska frikyrkor »främmande« för svensk kultur, inte heller är de brittiska katolikerna riktiga engelsmän. Som vi redan noterat hyste socialdemokraten Artur Engberg samma uppfattning om de svenska katolikerna.³⁴

Nathan Söderblom är helt visst internationalist, men från en nationell utgångspunkt. Ett slags mellanstatlighet, om man vill. Kyrkliga ledare och teologer kan mötas i ekumenisk anda, men det vore ohälsosamt om folk av olika tro gjorde det: Söderblom är teologiskt och nationellt oroad över att katolska fattiglappar från Galizien skördar sockerbeter i Skåne. Sverige, skriver han, har sitt eget folk som behöver arbete och sitt eget historiska uppdrag.³⁵

Liksom sina föregångare projicerar Söderblom svenskheten och protestantismen bakåt i historien. Det visar sig att till och med Ansgar var protestant, och därmed kanske svensk i ordets ideella mening, ty det var på 800-talet som den svenska nationalkänslan, som redan då var protestantisk, tog form.³⁶ Och liksom för Eklund är Sverige för Söderblom ett subjekt, en organisk och samtidigt mytisk kropp och Gustav 11 Adolf dess främste ledare alla tider.³⁷ Söderblom definierar aldrig vad en nation är – men det verkar som om nationerna alltid funnits där. Och svenskarnas *nationalkaraktär* är för honom – liksom fyrtio år senare för Gunnar Myrdal – helt oförenlig med katolicismen.³⁸

Under trettioåret försvinner rasen och »det germanska« ur folkkyrkoteologin. Men inte »svenskheten«. Kvar blir en enhet mellan folk, kyrka och stat – senare ersatt av »demokrati« – samt en allt vagare men omisskännlig doft av ett utvalt nådesamfund som ständigt måste värjas mot främmande inflytande. Vad detta nådesamfund har gemensamt inskräps gärna genom en avskräckande hänvisning till verkliga eller inbillade katoliker där söderöver.

* * *

Anledningen till att jag fäster mig vid denna mytologi är förstås att den företer så många likheter med ett annat socialkonservativt gods – nämligen folkhemstanken. När folkhemmets oförenlighet med europeisk integration skall bevisas under 60-talet hänvisar man ofta

till de fyra K:na som hotar i Europa: Kapitalism, kolonialism, konservatism och – katolicism.

Av det skälet tror jag inte att man utan vidare kan avvisa hypotesen att dessa två tanke- och värdesystem har smält samman på flera ställen. Det är troligt att omsorgen om den svenska modellen och den »svenskhet« som denna modell tros bevara, är fodrad med sekulariserad religion, där »folket«, i Guds frånvaro, tillber sin egen etiska sammanhållning. Men om det är så, får man räkna med att också de andra elementen från folkkyrkomystiken följer med: den stillsamt inätvända nationalismen, idén om nationalstaten som ett omistligt, metafysiskt värde, en känsla av moralisk utvaldhed och en mycket djup och gammal misstro mot Europa – som är den arketypiska symbolen för vad »Sverige« inte vill vara. Det finns forskare som hävdar att den nordiska välfärdsstaten med dess legering av folk, tro och generell omtanke, blir lättare att förstå om den analyseras i termer av en sekulär protestantism, än som ett socialdemokratiskt projekt.³⁹ Fransmännen hade måhända en god intuition när de döpte folkhemmet till »Etat providence«.

Under alla omständigheter lär man inte komma så långt med Europadebatten med mindre än att den religiösa dimensionen görs synlig. Den finns där ändå, men i perverterad skepnad, som tillvitelser, underförståddhet, tysta exkluderingar och stundom chockerande ignorans om Europas sociala historia, allt det som är demagogins och propagandans livsluft. Framdragen i ljuset kunde den kanske rensa atmosfären en smula, till exempel genom att avskilja myten från verkligheten. (Jag har letat på nyhetssidorna, men inte kunnat hitta någon antydning till att EU, eller något europeiskt land, åstadkommit reformer som vore värda att göra efter i Sverige. Hur kan någon påstå att vår samhällssyn är alltigenom sekulär?)

Protestantismens bidrag till framsteget är förstås inte bara en myt. I en briljant essä noterar Nina Witoszek att det som kontinen-

taleuropéer uppfattat som galopperande nordisk radikalism under 1900-talet, i själva verket genomsyrades av djupt kristen plikt- och lydnadsetik som gjort Nordens inbyggare till något mer solidariska, reglerliga och ansvarsfulla medborgare än andra. Men allt har sitt pris. Föreställningen om den organiska enheten mellan folk, kyrka och stat bidrog förvisso till välfärdsstatens framgångar, men samma tankefigur gjorde också idén om biologisk folkförbättring attraktiv. Steriliseringslagar råkade stiftas just i de länder som Gunnar Myrdal utpekade som de mest demokratiskt-protestantiskt stabila – i USA och i Norden – men inte i det kulturellt främmande Kontinentaleuropa där »nationalmedvetandet är uppluckrat«. När folkkyrkans biskopar år 1951 unisont tillstyrker steriliseringar av »mindervärdiga« är det den nationella utvaldheten som gör sig påmind, här med Manfred Björkquists ord: »Hur man än vill tolka innebörden av ett folks uppgift eller kallelse i världen, är förutsättningen för dess insats, att det uppbäres av livsvilja, som icke ryggat för även kännbara offer«.

Ett preliminärt offentligt bokslut över den romerska och den reformerta kristendomens politiska historia skulle kunna ha ett högt upplysningsvärde i svensk Europadebatt. Till exempel hindrar svensk självbespeglning oss från att notera det uttalat protestantiska elementet i Europaprojektet: där finns åtskillig längtan efter nordisk pliktmoral, regeltrohet och lojalitet mot gemensamt fattade beslut.

Människor blir ledsna, eller till och med arga och besvikna, när man antyder att deras motvilja mot Europa kanske bottnar i nationalism. De känner inte igen sig, nationalism är enligt deras syn någonting högljutt och aggressivt, sådant som man ägnar sig åt i andra länder. Och vem kan säga emot dem? Redan på 20-talet inskärpte författaren till »Fädernas Kyrka«, biskop Eklund, att det som gjorde svenskarna bättre än andra folk var att de var nästan ensamma om att inte tro sig bättre än andra folk.

Fotnoter

- 1 DN 13.05.1990, omtryckt i »Minken i folkhemmet«, Timbro 1992.
- 2 Aylott s. 183-185
- 3 Nils Elvander i SvD 6 nov 1994, cit. efter Aylott s. 65
- 4 Moderna Tider, augusti 1996.
- 5 Stockholms-Tidningen 3.10.47 cit. efter Malmberg s. 87.
- 6 Ibid.
- 7 Ekström, Tord m. fl. s. 118
- 8 Ekström s. 123.
- 9 Ekström s. 134.
- 10 Ekström s. 223.
- 11 Ekström s. 136.
- 12 Ekström s. 143.
- 13 Ekström s. 144.
- 14 Ekström s. 137.
- 15 Ekström s. 135.
- 16 Ekström, not s. 136.
- 17 Ekström s. 136-137.
- 18 Ekström s. 208.
- 19 Ekström s. 215.
- 20 Tage Erlander betecknade skriften som en politisk »jättemiss«, varmed han nog ville säga att författarna inte visste att hålla tand för tunga. Ekström, Tord s. 19, se även Misgeld 1990 s. 202 cit. efter Stråth 1992.
- 21 Misgeld, 195.
- 22 Arbetet, cit. efter Stråth 1992 s. 192.
- 23 cit efter Stråth, Bo: »Kungliga salighetsverket? Socialdemokratisk kyrkopolitik i Sverige före 1940. Arbetarhistoria, nr 66-67/1993. s. 20-21.

- 24 Thidevall s. 259.
- 25 Stråth 1992 s. 211.
- 26 Thidevall s. 209.
- 27 Ekström, Ragnar s. 171.
- 28 Cit. efter Nyman s. 14.
- 29 Blückert s. 207. När Holmquist skall hylla Gustav II Adolf skriver han att i denne har Sverige funnit sin Führer. Året 1938 betecknar han Karl IX som »Nazi«, vilket inte skall förstås som kritik.
- 30 Blückert s. 174-175.
- 31 Blückert s. 173. Att Svenska kyrkan också efter skilsmässan från staten skall vara just »en folkkyrka« stadgas i lag 1998:1591.
- 32 Blückert s. 184.
- 33 Blückert s. 184-87. År 1989 motsatte sig den svenske delegaten vid Unesco organisationens medverkan vid firandet av jesuitordens 500-årsjubileum. Se Lars Rooth, Jesuiter idag, cit. efter Torgny Nord in i Kulturrådet 6/91.
- 34 Blückert s. 271-75.
- 35 Blückert s. 296.
- 36 Blückert s. 278.
- 37 Blückert s. 280.
- 38 Blückert s. 296.
- 39 Uffe Østergård ser nordiska socialdemokrater snarare som sekulariserade protestantiska kyrkor än som demokratiska socialister. S. 69.
- 40 Witoszek s. 73.
- 41 Cit. efter Kjell O. Leijon s. 68. Jämf. även Vernon Bogdanor DN-debatt 23 november -03.
- 42 Andelivet i Sveriges kyrka del VIII, 1929. Cit. efter Blückert s. 195.

Litteratur

Aylott, Nicholas, *Swedish Social democracy and European Integration. The People's home on the Market*, Ashgate, 1999.

Blückert, Kjell, *The Church as Nation. A study in Ecclesiology and Nationhood*. Peter Lang, Frankfurt 2000.

Ekström, Tord, Myrdal, Gunnar, Pålsson, Roland, *Vi och Västeuropa, Rabén och Sjögren 1962 och 1971*.

Ekström, Ragnar, *Gudsfolk och folkkyrka*, Gleerups, Lund 1963.

Hamilton, Carl B, *Europa och Sverige. EG-frågan inför 90-talet*. SNS 1987.

Huldt, Bo och Misgeld, Klaus, *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*. UI Stockholm 1990.

Lejon, Kjell O, *Tvångssteriliseringarna och Svenska kyrkan 1935-1975*. Tro&Tanke/Supplement Svenska kyrkans forskningsråd 1/1999.

Malmberg, af, Mikael, *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den Västeuropeiska integrationen 1945-1959*, Lunds University Press 1994.

Nyman, Magnus, *Förlorarnas historia. Katolskt liv i Sverige från Gustav Vasa till drottning Kristina*, Veritas förlag , Malmö 2002.

Stråth, Bo, *Folkhemmet mot Europa, Tiden*, 1992.

Stråth, Bo (ed), *Europe and the Other and Europe as the Other*. P.I.E. Peter Lang, Brussels 2000.

Sørensen, Øystein and Stråth, Bo, (ed) *The Cultural Construction of Norden*. Scandinavian University Press, Oslo 1997.

Thidevall, Sven, *Folkkyrkan, vision och verklighet*, Uppsala 2000.

Thidevall, Sven, *Kampen om folkkyrkan. Ett folkkyrkligt reformprogram 1928–1932*. Verbum 2000.

Trotzig, Birgitta, *Det sekulariserade Sverige: det sakralas hemligheter. Lycksalighetens halvö*. FRN-Framtidsstudier Stockholm 1987.

Werner, Maria Yvonne, *Världsvid med främmande. Den katolska kyrkan i Sverige 1873–1919*. Katolska bokförlaget 1996.

Witoszek, Nina, *Fugitives from Utopia: The Scandinavian Enlightenment Reconsidered* i *The cultural construction of Norden*, ed Oystein Sorensen and Bo Stråth. *Scandinavian University Press* 1997.

Zaremba, Maciej, *Minken i folkhemmet*. Timro 1995.

Zaremba, Maciej, *De rena och de andra. Om tvångssteriliseringar, rashygien och arvsynd*. Bokförlaget DN, 1999.

Tidigare Bertil Ohlin föreläsningar

1994

BENGT WESTERBERG

Den liberala välfärdsstaten

1995

DANIEL TARSCHYS

Den långa revolutionen

1996

OLLE WÄSTBERG

Den postpolitiska tidsåldern eller liberalismen
i MTV-samhället

1997

LI BENNICH-BJÖRKMAN

Hur olika kan vi vara och ändå hålla ihop?
Mångetnicitet, demokrati och den liberala staten

1998

TOMMY MÖLLER

Är liberala partier dömda till marginalisering?

1999

CARL-JOHAN WESTHOLM

John Stuart Mill och vår tid. 140 år efter »On liberty«

2000

OLLE WÄSTBERG

Liberalism och populism

2001

CECILIA MALMSTRÖM

Öppet! Tydligt! Federalt!
Vägar till ett liberalare Europa

2002

DANIEL TARSCHYS

För tomma hus
Om riksdagen som vår politiska nationalscen

Bertil Ohlininstitutet
Box 3131 · 103 62 Stockholm · tel 08-23 30 11
www.ohlininstitutet.org